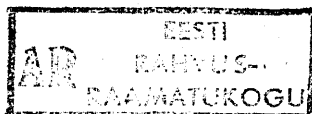

Spetsiaalne fond

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

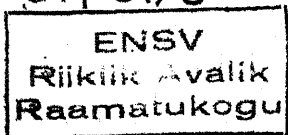
TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTAL,
A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG,
J. KÖPP, J. LUIGA, J. TÖNISSON

TEGEV TOIMETAJA **J. W. WESKI**

KOLMASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

1018—1010

SP 5173

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1918/9

XIII AASTAKÄIK

№ 11

Ohverdamise aeg ja ohvrisaajad.

Ohverdamise aeg.

Ohverdamise ajast kõneldes tuleb vahet teha üksikute inimeste ja suure hulga ohverdamise vahel. Üsikumid võtsid tarbekorral igal ajal ohverdamist ette, hommikul, lõunal ja õhtul, sagedamini ometi pimedal ajal, öösi. Iga nädalapäev kõlbas ohverdamiseks, kui ka mõnele eesõigus anti, nagu näituseks neljapäevale. Tänuohvri viimisel pandi vähe rõhku nädalapäeva peale, palveohvri viimisel aga seda rohkem; niisugust ohvrit ohverdati tavaliselt nelja päeval ehk tähtpäeval.

Suure hulga üleüldised ohverdamised toimetati tavaliselt määratud ajal, neljapäeva-õhtutel, tähtpäeval. Tähtpäevi leidub palju. Neli aega aastas peeti iseäranis tähtsateks: jõuluaeg, jüripäev, jaanipäev, mihklipäev. Jõulu nimi on ennast paganusest siamaale alal hoidnud, jüripäev, jaanipäev, mihklipäev aga nimed ristiusu ajalt pärinud. Missugust nime need ajad varemini kandsid, seda enam ei teata.

Ohvritega pühitseti veel aasta algust ja lõppu, uut jõulu, korjusepäeva, tõnisepäeva, küünlapäeva, vastlapäeva, tuhapäeva, luuvalupäeva, metsikupäeva, madisep., lihavõtte aega, pendisep., karjalaskmisep., ambrusep., mõnesuguseid ristip., künnip., markusep., nelipühi, Peeter-Pauli p., maarjap., 7 venna p., karusep., jaagupip., annap., olevip., lauritsap., pärtlip., kolletamisep., hingede-aega, dionüsiusep., mardip., kadrip., andresep., nigulap., Musta Tooma p. j. n. e. Neil tähtpäevil tuli harukorral väge suuremal hulgal kokku; enamasti ohverdas igal pool iga pere omaette. Tähtpäeviks, mil üleüldisi ohverdamsi toimetati, võib ka nõupidamise-päevi nimetada, aga peale selle veel ahvardava hädaaja lähenemisel seks iseäranis määratud päeva.

Sõja algamise puhul kogus suurem hulk väge kokku ohverdama. Niisama kardetava tõbe lahtipuhkemisel. Tõbe möllamise ajal ohverdas pere peale selle veel omaette ohvrid.

Üksikud pered tundsid veel mõnesuguseid juhuseid ohverdamiseks. Sündis laps — ohverdati. Ohverdamist tuletavad meie päevil veel vaderite poolt ristilapsele viidavad kingitused meele. Lapse kastmist tuli ju enne ristisu aega ette. — Heideti abielusse, ohverdati muidugi jälle abielu õnne pärast hoonehaldjatele, tulele, veele, maale ehk tuulelegi. Suri keegi, ei võinud järelejääjad ohverdamist unustada. Hauda pandud asju ei või ehk mõne korra ohvriteks arvata; need anti surnule enesele Manalasse tarvitamiseks kaasa. Üleüldse ohverdati ometi surnute hingedele rohkesti.

Põllutöö algus ja lõpp seisis ohverdamisega ühenduses; tarbekorral ohverdati aga ka muul ajal. Niisama ohverdati karja välja lastes ja lauta kinni pannes, aga olude nõudmisel muulgi ajal. Hakati uut maja ehitama, ei tohtinud ohver puududa; maja suuruse ja tähtsuse järele oli see kas verine ehk vereta. Seesama ütlus maksab ka laeva ehitamise kohta. Pikemale teele mineja katsus ohvriga enesele teeõnne muretseda. Ohverdas esmalt enese, siis hobuse eest. Hoost vankri ehk saani ette rakendades puhus teelemineja kolm korda piibusuitsu hobusele ninasse ja tõmbas pahema jala kannaga viisnurka risti hobuse jalgade ette. Sedaviisi loodeti hoost kõigi õnnestuste ja äparduste eest varjata.

Räägitakse ka kohtuohvrist, s. o. kohtusse mineja annist, aga ei selgu küllalt, mida nimelt enne kohtusse minemist ohverdati, vististi aga paelu ja lintagi, nagu teeleminekul. Tihti otsiti kohtusse mineku puhul maagiast abi. Korjati seitsmest karjast mustade lammaste villu, kedrati villad lõngadeks, kujuti kangaks. Kangast valmistati vammus ja pandi kohtusse minnes selga. Oli kohtusse mineja süü selge ja määrati talle ka nuhtlus, muidugi peks, ei teinud peks ometi vähematki viga, sest vammus võttis peksu valu täiesti ära. Kohtusse minekul lausuti ka mõnesuguseid saksa viha võtmise sõnu.

Lühedalt, missugust tähtsamat tööd ehk ettevõtet iganes alustati, pidi ohver sellele alati kordaminekut muretsema. Ohverdamisest osavõtjate hulk oli suurem ehk vähem, ikka selle järele, kas töö ehk ettevõtte ainult ühte perekonda puutus ehk valla, kihelkonna, maakonna kogu rahva asjana esines.

Ohvrisaajad.

Raske on meie ajal määrata, kellele miski ohver anti. Uuema aja ohverdajad ei tea enamasti isegi, kellele nad ohvri annavad. Ohverdades nõuavad nad vana viisi taga, ilma et ohvrisaaja tõsise iseloomu poolest selgusele jõuaksid. Näituseks hiiepuudele, allikatele j. n. e. ohverdajad teavad vaevalt, kellele nad ohverdavad, ehk olgu siis, et nad hiiepuu, allika, aianurga j. n. e. tõsiseks ohvrisaajaks peavad. Muiste pidi ses tükis tingimata rohkem selgust valitsema, iga ohverdaja teadma, missugusele olevusele ta ohverdas. Vaevalt võib oletada, et esivanem oleks uskunud, et puu, aianurk j. n. e. ise mingisugust abi abiotsijale võib saata.

Kellele ohverdati vanasti? Nimetan kõige pealt kõuejumaluse. Gutsloff'i üleskirjutatud Võhandu juhtumus annab selle kohta tunnistust. Kas aga mujal veel viidud annid Pikkerile ehk kõuejumalusele olid määratud, jääb väga küsitavaks. Ilmaallikate ohvritest tohiksime seda veel arvata, sest nende otstarve oli ilmade muutmist korda saata, aga vaevalt silmaallikate, järvede ja mere ohvritest. Kraasna maarahvas ei annud piksele ometi kahja; oletada tuleb, et nad muid ohvrid talle ohverdasid. Ülepea on meie päevini piksele ohverdamisest hoopis pisut teateid endid alal hoidnud. Enam teateid saame Ukule ohverdamisest, nimelt Uku vaka poolest. Ülepea esineb Uku nagu piksejumaluse üks pool, sest kõuejumaluse kohuseid laseb rahvasuu Ukut, Vanaisagi täita, kuna teiselt poolt ometi Uku tegevuseala laialdasemaks tuleb pidada kui Kõuja Pikkeri oma.

Kraasna maarahvas ohverdas „jumalale“ vihmakahja ja põuakahja, esimest põua, viimast saju ajal. Õue seati tõrs kummuli üles, tõrre põhjale pandi õllekahja ja paluti „jumalalt“ kas põuda või vihma. Kodumaal ohverdati kõuejumalusele sagedasti rõõska piima. Piimaohvrust liigub rahvasuus praegu alles hämar mälestus: välgu süüdatud tuld võib ainult rõõsa piimaga kustutada. Saab kõuejumalus rõõska piima, hävib ta viha, kustub tuli.

Viljandi praost Fabricius kirjutab oma 17. aasta-saja algusel valmistatud Liivimaa ajaloos (l. 8) ohverdamise kohta: „Tänapäevani on viisiks põua ajal paksudes metsades küngastel kõue appi hüüda ja talle noor must lehm, must sikk ja must kukk ohverdada. Kui need tapetud, voolab vana pruugi järele külarahvas kokku, süües ja juues müristamisejumalat „Perkuni“ paluma. Nad kannavad esiti õllekannu kolm korda vaheajal põlema süüda-

tud tule ümber ja valavad õlut tulde, ise ikka vihma ja vihma paludes." Kui ka Fabricius nime poolest eksib — eestlased pole näituseks iialgi Perkuni teeninud, ehk küll nimi „põrgus“ veel esinegu — võib üleüldistes joontes ta kirjeldust ometi õigeks pidada, sest sellele annavad tuge veel mitmed uuemal ajal rahvasuust üleskirjutatud teated. Kõuekultuse kohta vanemal ajal annab kodumaa 1428. a. kirikuseaduse § 27 näpunäiteid. Seal öeldakse: Mõned Liivimaa talupojad on Önnistegija ja pühad maha jätnud ja nimetavad müristajat oma jumalaks, loodavad loodusest, jah elajatelt, madudelt ja ussidelt maapealist õndsust. — Ohverdamisest see seaduse paragrahv otsekohe ei kõnele, küll aga kõue jumalastamisest.

Tuleb nimetada, et surnutele juba kirstu kaasa anti mõnesuguseid elutarvitusi. Nii näituseks anti meestele mõök, oda jne. kaasa; hilisemal ajal jäi maha sõjariistade panemine hauda kaasa, selle asemele astusid muud elutarvitused: kirved, noad, ülepea need riistad, mida eluajal kõige rohkemini oli tarvitatud. Tööriistadele lisati veel leiba, soola, pudrugi ja viinapudel kaasa, harukorral õllepudel. Pea alla pandi surnule sagedasti viht; sõrmus ei tohi sõrmes puududa.

Seda kaasaandmist seletas rahvasuu hiljemini seda viisi: surnud tarvitada teises ilmas niisamasuguseid asju nagu maa peal. Naisterahvad õmblevad kaasaantud nõelaga ja niidiga kalmudes, peaharjaga soevad pead j. n. e. Aga surnutele pandi rahagi puusärki kaasa, mõne korra silmadele, mõne korra rindadele. Raha kaasaandmine tuletab juba elavalt ohverdamist meele. Kehvemad andsid vaskraha, jõukamad hõbedat. Uuemal ajal on tarbeasjade ja raha asemele sagedasti lauluraamat astunud. Olen tihti surnuid näinud, kellel mitte ainult puusärki lahtiolemise ajal lauluraamat rinnal ei lama, vaid kellele see kirstu kinnilöömise järel rinnule jäetakse. — Surnul silmade kinnisulgumist vaskrahaga tuli soomlastegi seas tihti ette (Kotiseutu 1917, lk. 41—42). Aga niisugust ohverdamist surnutele tunnevad peaaegu kõik Euroopa rahvad; isegi Aiasse on see viis kaugele laiale lagunenud.

Kalmuvägi nõuab iseäralikkudel kordadel inimestelt ohvrid. Ei osata ehk ei taheta neile seda anda, võtavad nad vägisi. Sõidab näituseks pruutpaar ehk sae kalmuväe elukohast üle ega ohverda õigel ajal kalmuväele, hoiab kalmuvägi pulmalised ehk noorpaari ühel kohal kimmi ja laseb siis alles edasi, kui pruudi hinge enesele ohvriks pärinud (Hurt, Setukeste laulud I, 5).

Ennemini tähendasin, et uuema aja lapsed vaevalt teavad, kellele nad ohverdavad. See väide ei käi ometi ohvrite kohta hingedele. Surnutele ohverdamine on ennast rahva mälestuses kõige paremini alal hoidnud. Surnud omaste hingedele ohverdati üleüldiselt kõige kauemini.

Rahvas tundis iseäralikku tarvidust surnute hingesid austada. Arvati, et nad järelejääjatele kas head või paha teevad. Sellepärast katsuti neid mõnesuguste ohvritega lepitada, et nad elavatele alati lahkust üles näitaksid. Aja jooksul sai perekonnast surma teel lahkunud hing perekonnale nagu kaitsevaimuks. Uuemad uurijad oletavad, et surnute hingede teenistust mitte ainult eestlaste ja soomlaste omaks ei tule pidada, vaid et see usk ühine on kogu maakera rahvastel. Professor K. Krohn oma mütoloogias põhjendab kõige muistse usu, nagu Spencer ja muud varemini, surnute austamise peale. Surnutest on kõiksugu haldjad välja kasvanud. Õieti tuli kõigi ohvrite saajate taga, ükskõik missugust nime nad kandsid, esiotsa ikka surnu hinge mõelda. Meie mütoloogia keskkohaks, teljeks, mille ümber kõik keerleb, ei tule siis jumaluse mõistet seada, vaid surnute austamist. Niisugune surnute austamine elab meie päevini kõige elavamalt Hiina rahva usus edasi.

Hingede austamiseks oli eestlastel ülepea kogu kuu määratud, õieti natuke rohkem kui kuu. Seda aega kutsutakse hingekuuks. See kuu algab mihkclipäevaga ja kestab hingedepäevani, nii siis 2. novembrini.

Rooma kirik määras a. 835 pühade surnute üleüldiseks mälestuspäevaks pühade meeste päeva 1. novembril ja selle lisaks 998. a. 2. novembril veel hingedepäeva.

Tallinna raekoja keskaja kirjad kõnelevad Hinkepe'st (= hingepäevast), mil kirikus käidi surnuid meelega tuletamas.

Teise arvamise järele algab hingekuu alles mõni päev pärast mihkclipäeva. Veel leidub arvamisi, nagu kestaks aeg, mil hinged endisesse koju tulevad omakseid vaatama, palju kauemini, mihkclipäevast koguni andresepäevani, jah isegi toomapäevani. Niisugusel puhul ei nimetata aega muidugi enam hingekuuks, vaid üleüldiselt „hingede aja ks“. Tavaliseks arvamiseks jääb neljanädalane hingede aeg, aga selle kõrval nõuab pikendatudki hingede aeg, mihkclipäevast toomapäevani, koguni jõuluni, enesele eluõigust.

Hingede ajal möllab ja tormab ilm rahva arvamise järele ehk on üsna vaikne. Tormamine tuleb suurest hingede rändamisest; elav liikumine sünnitab tuult ja

tormi. Hinged lastakse Manalast kuuks ajaks ehk kauemaks endisesse koju omakseid vaatama. Omaste hool käib selle peale hingesid ausasti vastu võtta. Esivanemate arvamise järele võisid hinged süüa, juua, just kui elusad inimesed, võisid elusatele head ja paha teha, selle järele, kudas ennast nende meelelaad järelejäajate kohta avaldas. Iseenesest mõista, püüdsid elusad hingesid eneste poole meelitada, heldeteks, lahketeks eneste kohta teha. Seda loodeti ohvrite abil kätte saada. Kahi ja söögiohvid arvati ses tükis kõige paremad abinõud olevat. Juba hingede tuleku laupäeva õhtul algas seepärast vanasti jõulu-laupäeva sarnane talitus. Pruuliti õlut, küpsetati saia ja vorsti, tapeti mõni loom. Mõnes kohas kutsuti hingesid nimepidi söömaajale; nii Viljandi pool.

Aegsasti viidi hingedele laudile ehk toa otsa, ka ahju peale, niihästi õlut kui muid toitusid. Pererahvas sõi, jõi suurema jao toitu ja õlut ise ära, oli rõõmus, laulis, pühitses nagu püha. Head meelt tegi pererahvale, kui hingedele viidud toitu vähenes. See oli heaks märgiks: hinged võtsid ande vastu, neilt võis heldust ja armu loota. Ei hakanud keegi uurima, kas kass ehk muu loom hingede ohvrit maitsmas käinud; roa vähenemine ja hävinemine langes alati hingede arvesse. Ohvri mittepuutumine selle vastu valmistab pererahvale muret ja kurvastust. Oletades, et hinged neile viidud meelehead põlgavad, kartis pererahvas nende poolt edaspidi kurja ja õnnetust. Toidu vähenemist nähes muretses pererahvas alati lisa, niikaua kui hingede aeg ülepea kestis. Putru arvati hingesid iseäranis armastavat, see ei tohtinud siis muude ohvritoitude hulgas iialgi puududa.

Kreutzwaldi teadete järele võeti Alutaga hingesid iseäralikul kombel toas vastu. Pererahvas lahkub hingede tulemise ajal toast, peremees üksi jääb hingesid ootama. Ootab kuke lauluni, avab siis ukse, kutsub väljast kõiki hingesid nimepidi tупpa, teretab neid lahkelt ja palub roogadega kaetud lauale sööma. Ühtlasi küsib ta neilt, kudas neil käsi käinud, ja jutustab oma juhtumisi. Arvates, et hinged küllalt söönud, avab peremees neile jälle ukse, näitab peeruga tuld, palub külalisi halva toiduga leppida, tänab külas käimast ja palub aasta pärast uuesti tulla (Inland 1837, nr. 27). Teisal jälle, nagu Saaremaal ja Pärnumaal, valmistatakse niisugune hingede söömaaeg sauna. Talitajaks astub perenaine, kes hingede jaoks isegi lusikad lauale seab. Saun koetakse vastuvõtmiseks alati tublisti soojaks. Hingede ajal peetakse suurt vaikust, et

armsaid külalisi mitte tülitada. Hingede lahkumise ajal on pererahvas kurb, et külalised juba majast minemas.

Fabriciuse teadete järele öeldi hingedele lahkumisel: „Armsad hinged, vaadake, me oleme jõudu mööda teid vasta võtnud. Aidake meid see aasta edasi, siis tahame teid tuleval aastal niisama vastu võtta“ (Livl. Geschichte, l. 9—72).

Hingede äraminekut vaadatakse tihti läbi võtmeaugu. Usutakse, et nende öösisel lahkumisel öö päevavalgeks moondub. Hupeli järele seisid sauna ukseid öösi alati lahti, niisama aknad (Topogr. Nachrichten II, l. 144).

Ka Kraasna maarahvas tunneb hingede kodukäimist, kuid seal ei ilmunud hinged sügisel, vaid lihavõtte ajal, mil neid niisama ohvritega vastu võetakse. Ära saadetakse neid seal järgmiste sõnadega: „Minke te är, saage nu söönu, nii joonu! Minke sinne, kohe te olete viidü, omma paiika är egaüts; ladzõkõz võtke käe perra, minke är!“ (Kallas, Kraasna Maarahvas, l. 91—92).

Hingede aega pühitsesid lätlasedki ohvritega. Juba Einhorn kirjutab 1649 selle kohta: „Kui nad mõnesugust toitu valmistanud ja põrandale pannud seks kordaseatud sauna, mis hästi köetud ja pühitud, läheb peremees õhtu hilja sinna sisse, näitab tuld ja kutsub hingesid nimepidi, nagu esiisased, vanemaid, sugulasi, lapsi ja muid hõimlasi, sööma, jooma. Kui ta arvas, et nad küllalt söönud, joonud, löi ta peeru, millega ta tuld näitas, ukse lävel katki ja palus hingi oma teed minna (Historia Lettica, l. 598).

Karja- ja põllutöö-jumalana esinevale Pekole viiakse, niipalju kui ma aru saanud, 2—3 korda aastas ohvrit. Karja kasvamise ja sigimise pärast ohverdatakse Pekole jaaniööl. Iga ohverdamise-aeg on ülepea müsteerilise piduga ühendatud. Jaaniööl viidi Pekole võid, kohupiima, villu ja muid anda. Tavalisest võttis need Peko papp enesele ehk jagas osa kerjajatele. Jaaniööl viisid mehed-naised üheskoos Peko karjamaale ja palusid seal Pekolt karjale õnne ja sigidust. Külviajal arvas Peko papp kasulikuks jumala silma all külvata. Peko viidi seks alati põllule kaasa. Kas Peko papp niisugusel puhul ka ohverdas, selle kohta puuduvad kindlad teated.

Teisal võetakse pidu jaoks üheksa pidulise käest paluke leiba, mida karjane karjalaskmise puhul kaelkotis kannud; need leivapalukesed viiakse Pekole okvriks. Sellest ohverdamisest loodetakse seda tulu, et kõigel suvel piduliste karja ükski õnnetus ei taba. Ohver toob Pekolt kõi-

gile pidulistele karja kaitsmist ja sigidust ohverdajate lootuste järele.

Mõnes kohas peeti nelipühi õõlgi Peko auks ohvritega pidu. Piduosalised annetasid aegsasti pidu tarvis otri õlle pruulimiseks. Viinagi muretseti pidu ajaks. Peale selle viidi pidu ajaks Pekole mune ja saia kaasa. Peko kanti tuppa kummuli pandud tõrre põhjale; piduosalised läksid sinna, heitsid põlvili maha, palusid õnnistust karjale ja põldudele. Pärast palvet mindi pidu söömaajale. Selle valmistas osalt Peko papp, osalt töid selle jaoks pidulised ise rooga kaasa. Pekotki kutsuti sööma: „Peko, Peko, tule õlut jooma, tule maamma maitsema!“

Kõige tähtsam Peko pidu, „koräädsi praasnik“, nagu setud ise nimetavad, peetakse õõsi 30. septembril vastu 1. oktoobrit. Sellest pidust võtavad ainult mehed osa, naistel on see keeldud. Naised koguvad ometi sel ajal, kui mehed „koräädsil“, kuhugi mujale kokku Peko auks vähemalt kahja jooma, ilma sellest Pekole osa andmata. „Koräädsile“ minevad mehed viivad Pekole ohvrid kaasa ja peale selle veel eneste jaoks pidutoitu.

Peko kuju, vahast tehtud, mõne korra umbes kolmeaastase lapse suurune, tuuakse aidast viljasalvest välja tuppa laua peale ehk kummulilükatud tõrre põhjale, kus talle küünlad ja toidud ümberringi seatakse. Palutakse esmalt Pekolt õnnistust, siis süüakse ohvrisööki. Söögi järele minnakse õue Pekole veel verd ohvriks muretsema. Pidulised püüavad üksteist kergelt haavata; meelega ei tohi aga iseennast ega teist haavata. Veri peab nii-ütelda kogemata juhtumisel ilmuma. Ilmub kellegi käe ehk näo peale veretilk, siis hüüab vere omanik kohe valjult: „Veri! Veri!“ ja kohe jääb piduliste hullamine soiku. See, kelle ihust verd nähtavale tulnud, tõstetakse käte peale ja viiakse kätel tuppa Peko juure: ta on nüüd selle vereohvri kaudu Peko papiks saanud, kellele endine Peko papp aset peab andma. Nüüd, kus uus papp leitud, peetakse pidu kahekordse rõõmuga edasi, süüakse, juuakse, lauldakse Peko auks, kuni hommik koidab. Siis viiakse kolme-nelja pidulise abil Peko uue papi aita varjule ja pidulised lähevad igaüks oma koju, võõraste eest pidu täiesti salates. Enne minekut suruvad pidulised ülejäänud vahakünlaid Peko külge. Peko kuju suurus kasvab seega iga aasta, vahaohvrit ikka lisaks saades. Muidugi katsub Peko papp hiljemini vaha nii ilusasti Peko kuju külge sulatada, et see inetuks ei muutuks.

Kõneldakse veel Peko sõitudest. Iga aasta künla-päeva ajal mindud vanasti Pekot kaasa võttes võidu ajama. Kas aga niisugusel puhul Pekole ka ohverdati, selle kohta puuduvad teated.

Kuna Setumaal Pekole ohverdati, viidi mujal Eesti maal karja kaitsmise pärast metsikule anda, nimelt sinna, kuhu metsiku kuju oli püsti pandud. Metsikule ohverdati karjasaadusi, aga põllusaadusigi ei unustatud ära talle andmast. Ohvrit viies tantsiti tihti metsiku kuju ümber. Peale selle tehti ta ees mõnesuguseid tempa ja tükka, et ta karja ja vilja õnnistaks. Kevadel peeti ta auks ohvritega veel iseäralikku pidu.

Teisal on pikem kirjutus Tõnni, Tõnise ohvrite kohta. Viiks ilmaaegu liig kaugele nende ohvrite kirjeldust siin korrata.

Tõnist tuletab meele püha Jüri, kellele jüripäeval karjaõnne pärast ohverdatakse. Mis Tõnis sigadele, seda Jüri hoostele, veistele, lammastele, ülepea karjale. Jüri esineb karja kaitsjana, karja haldjana, mõnes kohas nagu karjajumalana. Ühekülgselt tuleb Hupeli väidet arvata, Jüri olla „hoostejumal“ (Topogr. Nachrichten II, I. 145). Ei, ta tegevus ulatas üle kõigi koduloomade, välja arvatud sead. Jürit paluti, et ta huntidele ja karudele paneks päitsed pähe, suitsed suhu, keelma neid karja puutumast. Alles mihkklipäeval arvati Jüri oma kutsikad jälle päitsetest lahti päästvat.

Kaitset võis Jürilt ainult siis loota, kui talle ohverdati. Jüril puudus ometi niisugune kindel ohverdamiskoht nagu Tõnnil. Jürile ohverdati, kus juhtus. Ohverdati laudas, ohverdati karjamaal, ohverdati mujal. Jannau teab, et 1800. aastate algusel Harglas jüripäeval must kukk tapeti (Rosenplänteri Beiträge XIX, I. 62). Hollmann kirjutab, et Rõuges muna, raha ja punase lõngaga kinniseotud jõhvi ohvriks viidi (Verhandlungen d. G. Estn. Gesellschaft I, II, I. 39). Munaohvrit pidi püha Jüri tingimata saama, niisama looma karvugi.

Soomes nimetab Ganander Jürit kodujumalaks, kelle valitsuse all pere ja kari seisis (Mythologia Fennica, I. 110). Kuid niihästi meil kui Soomes on Jüri algupärase karjakaitsja enese eest ära tõrjunud ja selle asemele astunud. Ohvrid ei käi siis õieti püha Jüri kohta, vaid nende saajaks tuleb algupäraselt karjakaitsjat pidada. Kraasna maarahvas näituseks ohverdas karjaisale ehk teise nime järele nurmeisale. Karjaisa tegevus näikse umbes niisamasugune olevat kui püha

Jüri tegevus, kuid ta mõjuala algab õieti väljaspool õue piiri. Karjaisale ehk nurmeisale viidi kolm korda aastas suuremaid ohvrid. Sõnnikutalguse päeval tappis peremees kanapojukese ja viis selle nurmele sarapuu-põõsa alla, niisama muna põllunurka. Karja esimest korda kojutulekul viis peremees nurmeisale juustu ja võid. Lehma piimatulekul lüpsiti natuke piima nelja väiksesse anumasse, lisati soola juure, keedeti ahjus ja viidi sarapuu-põõsa alla (Kallas, Kraasna Maarahvas, l. 81—82). Aiaisa jälle arvati aianurgas asuvat, kuhu talle ohvrid viidi. Lapse sündimise puhul viidi aiaisale muna ja hõbevalget, muul ajal muid anda. Ohvrid anti ka puuslikule; mida ja kuhu, jääb hämaraks.

Aianurgas asus Kraasna maarahva oletamise järele ka püha Toomas; ühe küla rahvas käis teda heinamaalgi palumas. Paraskova külas austatakse püha Toomast järgmist viisi: Pererahvas oli põlvili maas, peremees riputas nende ümber sauna puhta vihaga vett; veristas kuke, kana ja põrsa, pani keema. Kui ohvriloomad keedetud, pani peremees ohvriloomade pead väikse kasti ehk mati sisse, segas käega, palus siis ise põlvili ja viis seepeale pühale Toomale aianurka osa. Pärast seda sõi pererahvas ise ohvriliha (Kallas, Kraasna Maarahvas, l. 77—78).

Peipsipoolne rahvas ja niisama Kraasna rahvas tunneb hobusejumalaid ja laudajumalaid ehk, nagu Körber Võnnu kroonikas kirjutab, lamba- ja kitsejumalaid. Hobuse- ja ülepea laudajumalatele ohverdati laudas, kuhu mõnesugust sööki viidi, muu seas kolm tapetud kukke. Kulbiga pani peremees söögiosad lauda nurka, niisama ka kahja. Lehmakahja toimetas perenaine. Ohvrid viidi tavaliselt paar korda aastas (Kallas, Kraasna M. l. 84—86).

Kraasna maarahvas ei unustanud nurmejumalaidki annetega meete tuletamast. Minu meelest näib, et nurmejumalad ja nurmeisa õieti ühte sulavad. Nurmejumalatele viidi külvatud põllule kahja. Peale selle tunneb Kraasna maarahvas veel anda saanud kodu isa, ei mäleta temast aga midagi lähemat. Kodu isa võiks ehk kodumaa majahaldjaga, hoonehaldjaga võrrelda, kellele vanasti toa nurgas ohverdati. Esimene natuke lõigatud leiba viidi toa nurka, niisama valati sinna enne joomist natuke taari ehk õlut. Rahva teadmise järele viisid need talud, kel tuli händ arvati majas pesitavat, armsale varavedajale laudile ehk toaotsale toitu. Kas tõe pärast tulihännale ohverdati, jääb küsitavaks.

Veehaldjat — ükskõik kudas teda nimetati, me-rejumal, veejumal, mereema, veteema, veevaim — ei unu-statud ära ohvritega meele tuletamast, olgu tormi keelmise ehk hea kalasaagi pärast. Hiius ja Saares, aga mujalgi ohverdati enne merele minekut kabelites ehk muus ohvri-paigas, aga merel ehk järvel viibideski anti veehaldjale ohvrid. Visati tükk leiba, peotäis soola merde ehk valati viina, õlut, kalja, piima merde. Püütud kalasaagist anti esimesed kalad veteemale tagasi. Mitmes kabelis ohver-dati veehaldjale hõbekalad. Kadrina Jalaneemel Tablaste mäel hiiepuude all peeti vanasti „merejumala“ auks pidu; kudas, selle kohta puuduvad ligemad teated. Kuusalus sai Kolju-taat ohvrit, et kalasaaki õnnistaks.

Nä k i l e visati tavalisest „näkikakk“ meeleheaks vette. „Näkikakku“ andes loodeti, et näkk enam hingi ei hakka nõudma.

M a a h a l d j a t e l e, m a a - a l u s t e l e ohverdati söögi- ja joogiaineid, enam joogiaineid, et nad majarahva ette-võtmistele õnne annaksid ja majarahvast kahju ja õnne-tuste eest kaitseksid. Maahaldjaid peeti ühtlasi tublideks seppadeks, kelle kolksimist ja tagumist vahel maa alt ar-vati kuulda olevat. Mõne korra viidi neile kannuga õlut. Maa-alustele ehk kivihaldjatele uhatleti iseäralikul kivilgi. Sinna viidi toitu, aga ka rukkipäid ja teri. Niisuguse uhatle-mise tagajärjel loodeti vistriikka kehalt kaduvat. Tingimata tarvilikuks ohvriks peeti hõbevalget.

Maa-aluste puhul toodi Läänemaal kolm mätast tuppa, kaabiti kuldrahalt, hõbepreesilt ja vaskrahalt kaapeid iga mätta peale, peale selle veel kolm värvilist villast lõnga; pärast seda pidi haige iga mätta peale sülitama. Siis viidi iga mätas endisele kohale tagasi. Teisal jälle võeti koldest kolm hõõgavat sütt, visati kapa sisse vette, kaabiti hõbevalget peale, lisati soola juure; viimaks sülitas veel haige vette. Selle peale viidi vesi sinna, kus maa-alused arvati pesitavat, ja kallati kolmel puhul neile vett ohvriks. Ka leivaraasukesi, viljateri, soola, hõbevalget pandi nartsu sisse, sülitati peale ja anti maa-alustele ohvriks. — Saaremaal arvati, et kivide all asuvatele maa-alustele, keda osavateks seppadeks peeti, maa-aluste haigust põdeja pidi tingimata raua kivile viima, nagu naelu, hobuserauatükka, naelaneetisid ja muid raudasju. Raua ohverdamisest loot-nud haige tervise tagasi tulevat.

Näib, nagu ei oleks ka t u u l e t a a t i, t u u l e e m a ohvri-tega unustatud. Paraku on niisuguste ohverdamise kohta tänini hoopis kasinal mõõdul teateid saadud. Võnnust

kuulub ometi, et kui korra torm seal palju hooneid ja katuseid lõhkunud, kohe tuulele suur ohverdamine alanud. Ohvrikivile viidud igast talust liha, piima, lõnga, isegi rauda. Mõne korra ilmub tuul inimese kujul ja annab enesega kokkupuutujale õpetust, kudas edaspidi temaga ümber käia. — Arvatakse haigust tuulest olevat saadud, võetakse natuke soola peosse, piiratakse kolm korda ümber pea ja visatakse iga nelja ilmakaare poole laiale. Siis kaob haigus.

Ei või u s s i d e l e ohverdamist nimetamata jätta. Langegu ka inimeseohver madudele muinasjuttude kilda, ei tohi ometi ohverdamist madudele koguni salata. Kodu-ussa, õigem kodumadusid ei toidetud mitte ainult rõõsa piimaga, vaid nende „eest“ viidi ka ohvrid ohvrikivile. Ohver „kodu-usside eest“ tähendab vististi ohvrit neile enestele. Emajõe mail ohverdati kodumadudele risti-neljapäeval. Ohvrikivile viidi esimest võid ja hallid villased sukad, kindad. Aastat ühest risti-neljapäevast teise risti-neljapäeva nimetati „kodumaokeste“ aastaks.

Olgu veel tähendatud, et vanapaganale kolm tilka verd ohverdati. Veel mõni muugi olevus sai abipalujatelt ohvrianni.

M. J. Eisen.

Ehted rahvalauludes.

I.

Rahvalauludes peegeldub endine Eesti elu ja olu. Igapäevased toimetused ja talitused, elukombed ja viisid, rõõmud ja kurvastused, kogu mõtteilm paistab meile rahvalauludest vastu. Sellepärast on rahvalaulud tähtis allikas esivanemate elu tähelepanemiseks, iseäranis siis, kui seda meele tuletame, et teated meie vanema aja kohta õige puudulikud.

Kuidas meie esivanemad end ehtisid ehk kuidas nad riides käisid, selle üle ei ole meil kindlaid teateid kuigi palju leida. Üksikud lühikesed teated, enamasti reisikirjeldustes, ei jõua meile kuidagi üksikasjaliselt kirjeldada eestlaste riideid ehk ehteid. Ja just siin toovad meile rahvalaulud seletust. Olgugi et meie neist kusagil ei leia üldist kirjeldust, saame ühest ehk teisest laulust ometi andmeid, mis võimaldavad lähemalt tähele panna eestlaste endiseid ehteid ja ilustatud ülikondi.

Ehteid nimetatakse rahvalauludes õige palju, mille järele võime otsustada, et eestlane raskes orjapõlveski ehteid ei põlanud. Enamasti kõik need on seotud riietega, ülikondadega, nii et ehteid käsitades riideid tähele panemata ei saa jätta.

Igal riidel, ülikonnal on kaks osa täita. Esiteks on tal otsekohene otstarve — kaitsta keha ilmamuutuste vastu ja hoida õrna ihu töötegemisel juhuslike vigastuste eest; teiseks peavad riided kaasinimestele andma rahuldust ilutundes, mis lugupidamist teatud riide kandja vastu võib tõsta. Viimane nõue sunnib looma riideid ümbruskonna maitse järele ehk neid nii ilustama, et nad ühes ka ehted oleksid.

Mitte alati ei kanta ilusaid riideid, sest

ilu ei panda padaje,
ega kaunist kattelaie.

Töö juures, kus kõikide inimeste mõtted on pöördud töö kordamineku peale, ei ole ehtel suurt väärtust. Ehtida armastatakse neil juhtumistel, kus inimese mõtted võivad vähe vabamalt ringi rännata, kus kaasinimesed ehtimist rohkem mitmekülgselt võivad hinnata. Sellepärast näeme rahvalauludes, et ehtimisest räägitakse kiigele või kiriku minnes, kosja sõites ehk kosilasi vastu võttes.

Kiik oli endise aja tähtsam kooskäimise-koht. Sinna teiste silma alla ei võinud igapäevases ülikonnas ilmuda, vaid nii, et riided teistele võiksid silma paista, neiu rikkust ja töö-osavust avaldada. Just kiigelauludest leiame tihti, et neiu kiigeleminemist järgmiselt kujutatakse:

Kuulzin küläs kiigutava,
Nõmme õrsis hõezatava,
Kaze latvas laaletava, —
Juozin aita ehtimaie.
Mis ma seältä selgä pannin?
Pannin selgä siidisärgi,
Ümmer ruka roozileze,
Kaela köitzin kudrussida,
Ümmer pea siidi siduzin,
Ette pannin põlle iluza,
Siidisukad jalgadesse,
Otsa uued ummiskingad.

(Hurt, Vana Kannel II, 359, 1—12.)

Kiigele minnes oli nagu kohuseks ehtida. Kui neiud kiigele ei tulnud, siis tähendati kohe, et tulemata neiud

Kardavad kullad kuluva,
Kardavad vazed ¹⁾ vajova,
Hõbehelmed hõeruvada.

(Vana Kannel II, 357, 9—11.)

Ja ehteid on kiigele minnes selga pandud, nagu meie juba eespooltoodud laulust näeme, kus üksikasjalisemalt kiigelise ülikonda kirjeldatakse. Tihti juletakse koguni kiigelt küsida:

Kas sie kiige kannab meidä,
Kas ta kannab meidä kahte,
Kahe kao ehtieida,
Nel'l'ä neiu riide'eida?

(Vana Kannel II, 356 B, 3—6.)

Niisugune ehtimine on arusaadav, kui meelega tuleb, et kiik peaaegu ainuke koht oli, kus inimesed üksteisega laiemalt kokku said. Ehtimise otstarvet kiigel ütleb täiesti rahvalaul, kus kästakse:

Käi, kiige, kõrge'elle,
Körge'elle, kauge'elle,
Et ma paistan palju maada,
Et ma paistan Paide'esse,
Läigin linna uulitsalle;
Pärg mul paistab Pärnumaale,
Pärja sabad Saksamaale,
Kuub mul paistab Kuramaale:
Et tuleb poissi Poolamaalta,
Naisemees tuleb Narvamaalta
Minu pärja ilu peale,
Kulla kuue toime peale.

(Saaberk, Valitud Eesti rahvalaulud, 7.)

Ehete ilu tuleb just kiikudes nähtavale, sest

Pärg siis kostis päva vastu:
Päva poolt paistis punnane,
Ku poolt paistis kun mara;
Elmed paistsid ehha vastu:
Ehha poolt paistis helleda!
Sõlg aga mängib sõrmustega,
Ku agga mängib kudrustega,
Pä agga mängib perlidega,
Ehha agga mängib elmetega.

(Neus, Estn. Volksl., lhk. 365.)

Sellepärast palub ka neiu kiiget, et ta hästi kõrgele käiks ja tema ehete ilu laseks paista:

Kui ep ma iseki paista —
Paistab pärgä mu päässä;
Kui ep ma iseki särä, —
Säräb kiedi kaulassagi;
Kui ep ma iseki kilka, —
Kilkab sormus sormeessa;
Kui ep ma iseki lehi, —
Lehivad linatsed juuksed.

(Ann Birk, Kolga-Aablas.)

1) Vaze — vasktraadist valmistatud keeruline ilustus (Heikel, Die Volkstrachten, II Teil, lhk. 24).

Ka kosjalauludes kuuleme tihti ehitavat. Salme laulus tuleb Salme välja salakambrist, kus teda

Murueit oli ehtinud,
Ehätütär ehitänud,
Metsapiigad palmitanud,

(Vana Kannel II, 460, 122—124.)

ja jääb ehituna kosilase Tähe juure. Seda rohkem ehib end noormees, kui ta kosja hakkab minema. Enamasti ehib siis ema poega ehk õpetab õde venda:

Vennäkene, noorekene,
Ehitä oma hobone,
Kehitä oma kübärä,
Pane peäle paabu sulge,
Kuramaa kuke sulge,
Harjuma hani sulge,
Meie maa meoka sulge.

(Vana Kannel II, 201, 42—48.)

Nüisama pannakse kiriku minnes sellekohasesse ülikonda. Virumaal tähendatakse neidude kohta:

Need on neid, mis on meilla,
Kõnnivad kiriku teeda,
Pea sualla suetud,
Kulda harjale haritud,
Vaski kammilla kasiatud;
Sõrmikinda'ad käes-a,
Vikelsukad on jalassa.
Kuub on kulla karvaline,
Seelik siidi viiruline,
Jalas uued ummiskingad.

(Weske, Eesti rahvalaulud I, 20.)

Vaesedlapsed laulavad isekeskis:

Lähme pühhapäe kirriko,
Valgeed rätitikud peassa,
Valged rätitikud käessa.
Nuttokirjad rätitikussa.

(Rosenplänter, Beiträge XI, lhk. 144.)

Need on tähtsamad juhtumised, kus rahvalaul tunneb ehtimist. Kuid hoolsamalt rahvalaule käsitades näeme, et mõnel toimetusel oma „riided“ olid, mida enam-vähem kindlalt tarvitati ehk teatud tundemärkidega kanti. Neiu tähendab tihti kaevu ääres noormehele, kes sõitis „kosja tiedä, ajas neiu asjasida“, aga ennast teekäijaks, Saksa asjade ajajaks j. n. e. nimetas:

Miks siis sull pudel on põuessagi,
Kosja kindad sull käessä,
Kosja kirjad kinnastessa,
Nao kirjad narmastessa,
Küi kirjad kütinedessa,
Sõdze kirjad sõrmedessä?

(Vana Kannel II, 203 D, 65—70.)

Pulmalauludes, mille arv kaunis suur, ei räägita otsekohe pruudi ehtimisest pulmas, aga pulmakommetest teame, et ka pulma ajal teatud ehteid on kantud. Rahvalauludest leiame tõendusi selleks ainult linutamise juures, kus lauldakse:

Oh teie teräzed naezed:
Mis teenud minu õele!
Mu'du oles oma oleva —
Tehtud teezele näole,
Muutud muile riietelle:
Mull oli niidile neotud,
Nüüd on siidile seotud,
Peä pantud paeladesse,
Kulmud kulda tuttudesse,
Kõht tall kõrki põlledesse,
Puuzad uuzi undrukisse.

(Vana Kannel II, 230 C, 36—46.)

Ehk lisatakse veel juure:

Pähä pantud memme pärgä,
Kukelasse kulda kruoni,
Lagipeale kardalappi.

(Vana Kannel II, 230 D, 8—10.)

Tihti kuuleme, et pruuti ka noorikupõlve vastu käs-
takse valmistada:

Ehhi, ehhi, neiokenne,
Ehhi eide põlve vasto:
Tanno pähhe, pärga maha,
Pärga maha pärijale,
Juustukku tanno katte,
Päso-pessa põlle varjo l.

(Neus, Estnische Volkslieder, 276.)

sest

Ots sul otab otsikuida, 1)
Kukkal kulda narma'aida,
Pea laggi laia linti

(Neus, Estnische Volksl., 286.)

1) Otsik — otsaesine lint (Neus).

Üleüldisem on leinaehete kandmine. Kiriku, iseäranis surnuaiale isa ehk ema hauale minnes tähendatakse harihkult:

Lähme jaanipäe kiriku :
Murerätikud käessä,
Murenumred nurke peäl,
Räämekirjad rätikussa.

(V. K. II, 287 B, 6—9.)

Või jälle:

Mina üksi vaene lapsi,
Lähhen pühhapä kirriko,
Valge rätik pärja peala,
Valged käiksed käessa,
Nutto kirjad rätikussa,
Leina kirjad käiksedes.

(Neus, Estn. Volksl., 141.)

Veel selgemini näeme leinaehteid „Nukumängus“, kus kästakse:

Panne pähhä leinapärja,
Kätte leinatsed käiksed,
Ülles leina ümberikko,
Mani leina mantelikko,

(Neus, Estn. Volksl., 388.)

kuna Saaremaal meele tuletatakse:

Leina, leina, Maiekene,
Leina neid leina linumida¹⁾
Kanna neid leina õlminguida.²⁾

(Mustonen, Vihuke Eesti rahvalaulusid, 94.)

Ka sõtta minnes on ehted omapärased. Sõtta ei minda nalja pärast, sõjas on alati surm silma ees, sellepärast õpetab õde venda:

Vennäkene, noorukene,
Pane selgä surmasärki,
Pane jalga surmasukad,
Pane kaela kalmuräte,
Võta kätte koole kindad.

(Vana Kannel II, 441, 27—31.)

Tuleb aga vend sõjast koju, siis tunneb õde venda

... tuvagu tutasta,
Silmä seere kõüte'ist,
Rialka mielde hamme'est,
Kirivista kinde'ist,
Nakka kaema kaputist.

(Vana Kannel I, 102, 173—178.)

1) Linum — kaelarätt; lina (Mustonen).

2) Hõlmik, õlming — lühike kuub (Wied.).

II.

Ülemaltoodud näitustes on antud hulk ehteasju, mida ühel ehk teisel juhtumisel tarvitati. Mõnel neist on otsekohe ehte omadus, teised on harilikult riided, mis nii valmistati, et ka neid võis tarvitada ehtena. Üleüldse on püütud ülikondi nii ehtida, et need ilumaitset rahuldaksid ja rohkem silma paistaksid. Ju kangast kududes püüti teatud ilu silmas pidada. Neiu seletab, et juba

Kamres kangasta kududes...
Sisse kuduzin sirgu silmäd,
Ääre peäle härtu silmäd,
Vahele varesse silmäd,
Nurga peäle nugisse silmäd,
Keske'elle kärpä käpääd.

(Vana Kannel II, 164, 11, 18—22.)

Siia võib juure arvata kõik „loogeliste ja poogeliste, siiruliste ja viiruliste“ kangaste kudumised, nidulõngade valmistamise, niisamati vikelsukkade, kipelkingade jne. tegemise, kus isegi igapäevasele riidele püüti teatud ilu juure lisada.

Eestlased on üleüldse oma riiete ilu eest hoolt kannud. Ilustatud on isegi neid riideid, mis iga kord nähtaval ei ole olnud, vaid ainult juhtumistel. Võtame näituseks särgi, Lõuna-Eesti hame. Ei taha peatada särgi puhuse juures, mille kohta rahvalaulus tihti tähendatakse („Kesse kuivab märga särgi, kesse valgema virutab, peseb piimakarvalise“ — Weske, Eesti rahval. II, 35; „Vaalin selgä valged särgid“ — Vana Kannel II, 179 jne.). Tähelepanemise-väärt on ilustused särgi juures, mille valmistamisel ihu-hingega on püütud ilu ja mõnu edasi anda. Neiu, kes oma tulevasesest unistab, tähendab:

Kui on miezi meelelene,
Kaaza kaela armulene:
Siis ta peäb pilutud särgid,
Kannab kaltsud kilbilezed,
Sitsipüksid, siidivestid.

(Vana Kannel II, 264, 39—43.)

„Nõelamängus“ kaob nõel

Tehjes pienta peiusärki,
Titte särki tikkajessa.

(Minu korjandus Kolga rannas.)

Pilumine ja tikkimine on harilikud ilustused särkide juures. Isegi särkide õmblemine üleüldse oli üks tähtsamatest toimetustest vanemal ajal. Pruudile antakse õpe-

tuseks muu seas ka, kui lai särk tuleb teha: „tee sina särki kolmi laidu“ (Weske, Eesti rahval. I, 65). Kosilast kästakse särki õblemist ja neiu osavust selle juures hooliga järele vaadata:

Kui näed särki säademaie,
Siis sina karga katsumaie,
Kas on särki hästi säetud,
Õlalapid õite pandud.

(Weske, Eesti rahval. I, 61.)

Särki varukavärvlite ja õlalappide ilustamine väikeste tippudega ehk nuppudega, niisama ka pilupalistusega, oli alaline nähtus. Sellepärast võis neiu ka laulda:

Pilutasin peiu särki,
Kirjutasin kirju särki.

(O. Kallas, Wiederholungsl., lhk. 154.)

Veel rohkem hoolt kanti käiste eest. Käiksed olid pealmine riie, sellepärast oli nende eest hoolitsemine tarvilik ja tähtis. Neil on peaaegu alati ilustavaks lisanduseks valged ehk lumivalged:

Ühes me üöd magame,
Ühes peäme peened särigid,
Kulutame used kuued,
Lumivalgemad käissed.

(Vana Kannel II, 173, 7–10.)

Ja just käiste juures tuleb nende ehte-iseloom nähtavale. Rahvalaul kõneleb kirjavatest käistest („Too mu kirjavad käiksed“ — Saaberik Valitud E. rl. 33), õigemini kirjatud käistest, sest kõigil käistel oli ikka kiri¹⁾ all. Tihti räägitakse karratud käistest („Selgä pannin siidisärki... peäle karratud käissed“ — Vana Kannel II, 359 B), s. o. käistest, mille plank²⁾ on kardlõngadega ilustatud. Peale selle oli veel teisi käiste ilustamise viisid. Kuusalu kihelkonna Kolga ranna laulud³⁾ nimetavad tihti käikseid, mis litritega ilustatud, s. o. millele plangi asemel väikesed metall-litrid teatud järjekorras õmmeldud. Sagedasti kõnelevad rahvalaulud ka kroogitud käistest:

Külla tüdrukud õksed,
Külla poisid, poled vennad,
Külla naised, nored naised,

1) Käiste kiri — pigeli- ehk tipipulkadega valmistatud niidist pits.

2) Käiste plank — värviliste siidiniitidega väljaõmmeldud liit käiste alumisel serval.

3) Kahjuks ei ole mul minu oma korjatud laialdast (üle 20 tuhande rea) Kolga ranna laulude kogu praegu käepärast, mispärast võimalik ei ole tsiteerida.

Pange selga ued kued,
Kätte kroogitud käiksed, —
Lähme merda püüdamaie.

(Neus, Estn. Volksl., lhk. 40.)

Krooked,¹⁾ mille tegemine neidudelt palju vaeva nõudis, andsid käisele teatud ilu ja korraliku väljanägemise, mis ühes litritega päikese paistel hiilgades riidele ilusaks ehteks olid ja valmistaja hoolsust ja osavust tunnistasid.

Niisama oli ehteks ka põll. Põlled olid suured ja laiad:

Ette lazi laia põlle,
Kui sie eza aida use.

(Kallas, Wiederholungsl., lhk. 372.)

Põll oli „kirev“, mitmevärviline ja igasuguste ilustustega ehitud. Põlle kohta leiame järgmise kirjelduse rahvalauludest:

Emakene, memmekene,
Osta mulle põllekene,
Põlle alla aekene²⁾ (teisal: aiakene),
Põlle peäle paelakene,
Sisse siidilindikene,
Keskele keeru karrakene.

(Vana Kannel II, 181, 1—6.)

Iseäranis tähelepanemise-väärt olid Põltsamaa põlled, sest

Põltsamas on põlled pikäd,
Küll on pikäd, küll on laiad,
Küll on otsani kireved.

(Vana Kannel II, 178, 35—37.)

Mitte vähem tähtsust ei olnud vöö. Ta oli tarviline osa ülikonnast, kuid ta oli ka väga ilusaks ehtesjaks. Vöö oli mitmekirjaline. Seda näeme ka rahvalaulust, kus andide jagamisel pruudi ema järgmiste sõnadega kiidetakse:

Kiidan neiu eidekesta ...
Sundis tema sukka kuduma,
Pani paeluda punuma,
Looma vööda loogelista,
Seadma särjasapilista,
Katsma kassikapalista.

(Weske, Eesti rahval. I, 70.)

1) Krooked — käikse kraest kirjani ülevalt alla jooksvad voldid, õige tihedad ja peenikesed. Tehti enamasti krookelava abil.

2) Ai, gen. aia — punutud värviline pael, ülikonna palistuse kõrvale õmmeldud (Heikel, Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen, Helsingfors, 1909).

Ehk antakse au neiu annivakale :

Olle terve, neitsikenne,
Olle terve tehtudassa,
Vaene vaeva nähtudassa,
Kõvva vöö kootutassa,
Kirju vöö lödutassa ;
Ilusad sinnised lõngad,
Puhta'ad punnased lõngad,
Vahhe nidid valgejammad,
Rattaskirjad keske'elle.

(Neus, Estn. Volksl., lhk. 285.)

Teises kohas tähendatakse, et vennal

Vüö tal vüöle Riia risti
Riia risti, Narva nasti.

(Vana Kannel II, 487, 6—7.)

Ehk jälle :

* Seitse sain ma suurta vöda,
Kahheksa kalla sabbada,
Viis sain vielänguliista,
Kuus sain kassikäppalista.

(Neus, Estn. Volksl., lhk. 285.)

Neiu läheb aita kiigele minemiseks ehtima ja paneb
muu seas

... vüöle vüö laia,
Kui sie vihma vikerkaari.

(Vana Kannel II, 359.)

Üleüldse räägivad rahvalaulud vööst õige palju, ja ka õigusega. Endised Eesti vööd on oma kirjade ja värvide kokkuseade poolest lugupidamise-väärt. Ja niisugusena võis ilus vöö ka omaaegiste inimeste hulgas tähelepanemist kõita.

Ka sukad ja kindad olid kirjamise läbi ilusad ja ehtsad, nii et nad peale oma otsekoheste otstarbe ka ehte osa täitsid. Sukkade ja kinnaste valmistamine oli igale naisterahvale tarvilik. Sellepärast õpetab öde venda naisevõtmisel :

Kui näed sukkada kuduma,
Siis sina karga katsumale,
Kiusta sukka kiskumaie,
Kas on sukka sääre mööda,
Vikeli lgi lihada ;
Siis mine kiusta kiskumaie,
Kas on kirjad kinnastessa,
Kirjad kinda varressana.

(Weske, Eesti rahval. I, 61.)

Ja ilusate sukkade vastu oli vanemal ajal suur lugupidamine. Seda näeme sellest, et tihti isesugused kirikus käi-

mise sukad olid, mida ainult tähtsamatel juhtumistel kanti (Saaremaal, niisama ka Jüri kihelk. Harjumaal).

Sukkade juures tuleb ka säärepaelu nimetada, mis niisama püüti mitmekarvalised valmistada. Neid loodi „loogelisi, poogelisi“ ja „kalasavalisi“. Rahvalauludes nimetatakse neid enamasti siidisteks:

Tuo mu suka', tuo mu kingä',
Tuo mu siidi seere paela'.

(Vana Kannel I, 129.)

Kuid ka säärepaelad olid ehteasjaks, pealegi veel tarvilisteks, iseäranis meesterahvaste juures. Sellepärast nõuab ka ori ära minnes:

Peremees, peremehike,
Perenaene, naisukene,
Too mu sukad, kanna kalsud,
Too mu siidi seare paelad, —
Ma hakkan ära minema.

(Weske, Eesti rahval. I, 27.)

Ilustatud jalanõude hulka tuleb ka lugeda *siniribad*,¹⁾ mis Kolga-Jaani lauludes ette tulevad. Seal teeks Mai „sillad soie peäle“, et

Kai ei kasta kapukasta,
Mai ei määri riide'eida,
Hukka uuzi ummiskingi,
Riku ei siniribada,

(Vana Kannel II, 470, 8—11.)

kuna pulmalised peiukoju minnes enne järele pärivad, kas peiukodus mitte allikaid ahju ees ei ole, kus

. . . ma kastan kapukida,
Hukkan uuzi ummiskingi,
Ehk rikun siniribada.

(Vana Kannel II, 228 B.)

Jätame kõrvale siin Muhu- ja Saaremaa kapetad (Mustonen, Vihuke Eesti rahvalaulusid), kuid tähendame, et ka kingi on püütud ilustada. Näituseks lõikab väljal neiu, kellele kosja tullakse:

Juus piiratud, pea suetud,
Kinga kannad kirjutetud,

(Weske, E. r. I, 51.)

kui teda tullakse koju kutsuma. Ehk jälle paneb neiu, kui ta kiigele läheb, nagu uhkuseasjaks

1) Riba — kalevised jalamähkmed, millel ühes servas värviline äär (Wiedem.).

Siidi sukad jalgadesse,
Otsa uued ummiskingad,

(Vana Kannel II, 359.)

kuna tantsides on neiu jalas,

... kulla kingad,
Kulla kingad, vaski paelad,
Hõbedased orma paelad.

(Weske, E. r. I, 51.)

Noormees ehib end kosja minnes nii, et neiu küsib:

Miks sull kuub on korre pantud.
Miks sinu hame on aetud,
Miks sull jalas vikelsukad,
Miks sul otsas kipe kingad?

(Vana Kannel II, 203 C.)

Võrumaal on kingad, tsuvva', mitmesugused:

Kuluge, tsuvva', kuluge,
Lõpke viizo' lõhmusitse'!
Mull omma kotoh kolme' kangä':
Üte luidze', tõize puidze',
Kolmanda kirivä kerigo kangä';
Luidze olii lusti lüvvä,
Puidze olii pulma pitä.

(Vana Kannel I, 80, 14—20.)

Isegi kingapaelad äratavad lugupidamist. Poisid paluvad kosja minnes:

Kulla eided, memmekesed,
Kulla taadid, tadikessed,
Andke se tüttar minule,
Kellel kerud kingapaelad,
Kellel viksid visopaelad.

(Neus, Estn. Volk I., lhk. 259).

(Järgneb.)

G. Vilberg.

„Pilgeni täis.“

Lääne-Virumaal (Väike-Maarjas) öeldakse ääreni, triiki täis olevast nõust: nõu on *pilgeni* täis. Ka WIEDEMANNI sõnaraamat tunneb nimetatud sõna loodepoolsest Eestist (arvatavasti Haapsalu ja Baltiski vaheliselt Lääne- ja Harjumaalt): „pilgeni (NW) gestrichen voll, bis zum Rande voll, ja ühendab seda ekslikult sõnadega *pilk*, *pilge*, *pilgel* (olema), *pilges* (inimene), millega sõnal *pilgeni* aga kahtlemata vähe-
matki tegu pole.

Selle sõna tähendus ja algupära selgub meile, kui teda mõningates Läänemaa murretes jälgime. Vigala valla lõunapoolses servas, Naraveres, kuuleme teda pisut teistsugusel kujul: *pirgeni*. Öeldakse: *tas's u pirgeni täis* = tass on ääreni täis, triiki täis (ainult nõude, mitte aga jõgede, järvede ega kraavide kohta). Sõna on nimetatud kujul ka kirjakeeles tarvitanud M. J. Eisen (Vigalast pärit), kuid mitte nõu, vaid pilvede kohta:

„Sest mu mustemad pilved kaa hoolsamaks orjeks teil olgu,
Pirgeni vett täis täitke ja ajades Sarvikut taga
Sadada parinal laske.“

(Kõu ja Pikker, I tr., rida 802, lhk. 26.)

„...jõena meresta tõmbas
Omaga ülesse vett ning pirgeni pilvesid täitis.“

(Seals., r. 973, lhk. 31.)

Samas Vigala vallas, pisut põhja pool, Oese külas ja ka mujal, samati ida pool, Velise vallas, tarvitatakse tähendatud sõna juba pisut teistsugusel kujul: *toop o pirdeni täis*. Nimetatud murdekuju lubab juba sõna algupära aimata, ja see selgub täitsa, kui üle Vigala kihelkonna piiri Kirblasse astume, kus (Kasaril) juba kuuleme öeldavat: *nõu o piirdeni täis*. Mujal lähemas ümbruskonnas (Kullamaal, Märjamaal, Mihklis, Hanilas) näib sõna tundmata olevat.

Arenemine *piirdeni* > *pirdeni* > *pirgeni* > *pilgeni* oleks seletatav järgmiselt: Kõnekään *pirgeni* ehk *pilgeni täis* on tekkinud seesugusel murdealal, kus ta veel praegugi kõlab kujul *piirdeni täis* (näit. Kirblas). Nagu teada, on seesuguste kivilinenud sõnaühenduste liikmed nende lauserõhuta seisus tõttu väga kalduvad muutuma, kuluma oma foneetilisest ehitusest. Pikk *ii* on seega siis käesoleval juhtumisel lühenenud *i*-ks, nii nagu see sündinud on vokaalidega lauserõhuta sõnades *niisugune* > *nisuke*, *kaunis* > *kaanis* > *kanis*, *kan'nis* (*kanis kena*, *kan'nis ilus*, Harjumaal, Järvemaal, Läänemaal, Pärnumaal), *õieti*, *õiete* > *õte* > *ete* (*täna on õte külm*, *ete mool inimest!* = õige mul inimest! — Harju-, Läänemaal jne.), *kuule* > *kule* (*kule poiss!*), *nii kui* > *nigu*, **kuin tavoim* > (vanemas kirjanduses) *kuिताo* > *kuida* > *kuda* jne. Nii viisi saadud *pirdeni täis* on laenu teel rännanud naabrimurretesse, ja et tema kõlaline side sõnaga *piire* kaunis lõdvenenud oli, siis on täiesti mõistetav, et teda kui hoopis võõrast sõna valesti kuuldi ja seega siis lihtsa kuulde- ja kõnevääratuse tõttu asetati ses sõnas *d* asemele *g*, nagu see sündinud on sõnades: *labidas* >

labigas (Hiium., WIED.), (*h*)aldjas > (*h*)algjas (WIED.), (*tee*) viide > viige (Pärnum., WIED.), *mardus* > *margus*, *mudima* > *mugima* (WIED.), *kild* 'tükk, pala' > *kilg* (WIED.) jne (mingisuguseid muistse astmevahelduse jälgi oleks siin mõistagi asjata otsida). Sõnakuju *pirgeni* on aga edaspidisel külast külasse ja kihelkonnast kihelkonda laenamisel veel enam kalduv olnud muutuma, sõna etümoloogiline selgusetus veel enam kohast pinda pakunud mitmesugustele keeelistele „komistustele“ ehk „vääratustele“ rahvasuus: sõnast *pirgeni* on saadud puuduliku kuulmise tõttu *pirgeni*, missugust *r* substituueerimist *l*-ga me leiame veel Eesti sõnades: *uure*, *uurded* > *uule*, *uulded* (WIED.), *aur*, *aurama* > *haul*, *haulama* (Hiium., WIED.), *nurk* > *nulk* (Lõuna-Eestis, WIED.), *kohr* > *kohl* (*lumel*, *jääl*, *jõel* o *kohr* peal; Mihklis aga: *ea* o *kohlo jäend* — jää on korkesse jäänud), *tulp*, om. *tulba* > *turp*, om. *turba* (WIED.) jne.

On murdeid olemas, kus nimetatud sõnatüvi esineb veel enam moonutatud kujul. WIEDEMANNI sõnastik tunneb Pärnumaalt pärinevat ütlust *pirtsu täis* [pirtsu täiz (P) zum Ueberlaufen voll]. Kus kihelkonnas nimelt niiviisi kõnelakse, ei ole ma võimalust leidnud kontrollleerida.

Sõnaga *piire* oleks võimalik ka ühendada sõna *piri* ütluses *piri-paras* = karvapealt paras: Mihklis *seodäl piri-baras*, *et maha kukkus!* = see on talle hästi paras, et m. k. (tarvit. ka Kullamaal, Hanilas; puudub Vigalas, Pärnu-Jaagupis). Tähenamata ei tohiks siiski mitte jätta, et sõnakuju *piri* foneetilise ja semasioloogilise arenemise seletamine teeb teatavaid raskusi. Seega tuleks siis *piri* ja *piire* sõnade ühendamist pidada veel küsitavaks.

Alb. Saaberik.

Kaks Juhan Liiv'i kirja.

Juhan Liivi kohta käivad teated, mis siimaani avaldatud, on enamasti tema hilisemalt ajajärgult; varemaltel aegadelt on vähe teateid ilmunud. Toome siin paar kirja sellest ajast, kui Juhan Liiv Sakala toimetuses abiliseks oli. Kirjade saaja J. Tilk (Virula) oli sel ajal omas kodukohas Toris kooliõpetajaks, ega olnud temal enne seda J. Liivist ega tema olemisest „Sakala“ toimetuses mingit teadmist. Esimene kiri oli järgmine:

Auus suguvend!

Ainult Teie kirjatöödest Teid tundes julgen üht ammu ärkanud soovivi Teile avaldada. Kui kooliõpetaja ehk võiksite vahest üht abilist, ehk õigem, üht muredest ja võitlustest väsinud inimese looma, kes ühel õnnetusel tunnil kirjanduse oma ülesandeks valis, tarvitada ja sellele paar kuud pelgupaika anda. Raske vaimuväsitav ajalehe töö, mille eest paraku ebatänu osaks sain, on hinge surmani ära vaevanud, vaevane ülespidamine ihu jõudu ära kurnanud, arvame muud kibedused, mida rahva õnnest ehk õnnetusest ka südamega osavõtjal kannatada on, siis ehk selgub, missugune elu ühel ajalehe abil võib olla, kes kõik piab teadma ja ometi — siiski midagi teada ei taha: Ma olen üksi Sakala tööd teinud ja seda unustusesse jäänud lehte peasta püüdnud — tänu, ei, oma õiguslist osagi pole ma sellest saanud.

Ma olen oma avaldusega Teie, kui tundmata ees kombe piirist üle läinud, aga ikka ei jõua inimene enese üle mitte valitseda. Ma pian lehe tööst lahkuma, kui oma noort elu tahan hoida. Võiksin ma nüüd ühe auusa suguvenna juures paar kuud ülespidamist leida, siis võiks jälle seda tööd edasi teha, mis meie rahva keskes töötajale nii viletsaste tasub. Olevik arvab mind kevade poole tarvitada võivat, nüüd aga mitte. Ei piaks selle vahe sees muud kohta leida olema, siis võiks sinna ka minna. Kuni sinnamaale on aga aega ja ma olen kimbus. Kas võiksite Teie üht sarnast elukat tarvitada? Paraku ei ole mina kuigi osav laste õpetaja, kui ka küll veidi seda tööd olen teinud.

Ma ei tohi pikemalt Teid tülitada. Ma leian, et mu kiri liig imeplik ja igapidi kombeta ettetükkimine on. Tohiksin ma Teie austatud käest siiski paar rida vastuseks paluda, siis oleks mu adress: Fellin, poste restante, J. Liiv.

Auupaklikult

Joh. Liiv.

J. Tilk vastas, et temal mitte võimalik ei ole enesele abilist võtta, et elamine tema viletsas kambrikeses, kus tint ära külmetab, suits sisse tuleb jne., tervist mitte paremaks ei teeks, ja soovitas ühe teise kooliõpetaja käest seal ligidal kohta kuulata.

Selle pääle sai ta järgmise kirja:

Viljandis 31. Dets. 1889.

Armas suguvend!

Täna sain Teie austatud käest tulnud vastuse kätte, mille üle väga rõõmustan. Üks asi aga teeb mind natukene nukraks, see on, et ka Teil, kui tublimal rahva sõbral nii kehva koht on. See on juba kord ilma viis, et pealsikaudsus ka tõeste peal seisab ja veiksed vaimud suurte üle valitsevad, muidugi sellepärast, et nende arv perekam on. Mina arvasin korra Teid nõukamate kooliõpetajate sekka, sigines veel salakesi see mõte, Teie juures Soome keele tundjaks saada, nõnda siis kirjutasin.

Aga ma ei kahetse siiski oma tegu, sest selle läbi läks mu ammu aegne soov täide, Teiega kirjavaheldusesse saada ja nüüd on vähemalt ühte moodi Teil ikka Liiv kaelas. Teie ise olete aga selles süüdlane, sest Teie mõned mineva aastased tööd äratasivad või kasvatasivad mu lugupidamist nende kohta. Ärge arvake seda mitte meelitamiseks. Apsalomid, olgu nad uued või vanad, on ju mullegi, kui igale auusale inimesele vastumeelt, pealegi oleks veikese ajalehe veel veiksema abilise meelitamine ilma igasuguse tähtsusetu. — Teie näitate Eesti aja — ja ka ajakirjanduse olekut väga hästi tundvat, nõnda et mulle vägise himu teete, mõnda lahjat rida paberisse riputada — mitte nende kohta, vaid midu.

See on õnnetus, et meil neid palju on ja nende juhatajad enamiste kõik habemega lapsed. Uskuge, südame teeb kurvaks kõiki neid rumalusi lugedes, mis igapäev tehakse. Kõige viletsam on see, et meil ainust meest ei ole — olgu siis vast Jõgever — kes mõne õiglase kriitika uute raamatute kohta teeks. Turunaiste kombel pakuvad Valgus ja Postimees oma lestasi, kuna meie paremad laulikud, neid, ka mitte paljaks ei pane, külatänavale oma armastuse vaidlusi visata — vitsu, vitsu oleks tarvis! Ma mõtlesin kõiki neid lapsikuid laulukesi, mis nad lehe veergudesse panevad — Eesti Muusad on üleüldse sõnikut lahutama või puistama läinud. — Mis saab meie kirjandusest nõnda viimaks, kust tuleb talle peastja ingel?

Teie küsite õigusega, miks ma seda kirjutan, miks ma siis ise tublimat sihti ei pia, kes ka osaline olen? Esimese mõtte kohta ütlen: mu süda on liiga rõhutatud, ta piab kellegile end avaldama, tõise kohta, ehk tõine mõte saab Teile selgeks, kui ma ütlen: seda, mida õrnatundelise naise süda sees tunneb, kui ta oma toore tuima mehe vastu, keda ta loomulikult mitte ei või armastada, — kui ta selle mehe vastu oma sunnitud naise kohut — piab täitma, seda tunneb ühe ajalehe abi süda, kui ta lehele tööd piab tegema keda — küllalt, küllalt! Sakalal ei ole midagi sihti, midagi otstarbet.

Kuda võin tohin mina karskuse seltside tööle nõuks lüüa, kõrtsi pesasi laita, mis meie rahvast suure osa täitsa on rikkunud, kui — jäägu või saagu sellest!

Mulle on saatus armuta olnud, aga kõige armutam on ta nüüd. Veikest langemisel või juba valmis langenud lehte tuln ma peastma, paar kuud tegin südamega juures tööd, siis nõrkes tervis ja tahtmine — umbusaldus, nagu tahaks mina teda omale, kihytitas mu elu. Kus üks ühele, tõine tõisele poole kisub, mis sealt võib saada. Praegu ei trüki Feldt enam, minu aasta lõpeb — Jumal teab, mis temast saab.

Salata ei või, et mul paar viimast aastat südames soov pesines, kord sarnast atra kätte võtta — tõise omandus on aga mulle püha. Ka on tänavune Mai kuu raskestes seda mõtet vähendanud. Mitte üks mees, vaid mitu, kelledel süda ja pää õigel kohal, võiksid iseendid ohverdades küll ehk mõnda paha paistet rahva ja kirjanduse vigade küljest maha lõigata — see on ju veel üksi meie lehtede tööpõld — aga kust on neid

mehi saada, kes seda korda võiksid saada? Olevik oleks meil ju kaunis hea leht, aga ka see mees arvab kaupmehena ja ajalehetoimetajana parem teenida. Turunaise „osta!“ ei tohiks mitte tõsise inimesesuo parandaja lehe ridade vahelt välja paista!

Ma lõpetan. Tohiksin uskuda, et Teie mu suguvennalist mõtteavaldust mitte mõneks ringkäiguks ei pea, mille keskel mõni katte all olev erand varjul oleks. Minul oleks suur himu sarnaseid läbirääkimisi pidada. Sellekohased sõbrad on üksi kirja teel saadavad, siin Viljandis — magatakse ja juuakse! Ka oligi mõnel ärksamal suguvennal soov, kuskil, näit. Tartus nooremaid kirjamehi ja kirj. sõpru kokku paluda, kus mõnda mõnust saaks arutada, võib olla, et see soov kord täide lähebki. (Kirjameeste Seltsi nad ju ei tule.)

Teid südamelikult tervitades

Teie J. Liiv.

J. k. Kui veel vastust tohiksin saada, oleks adress endine. N. B. P.-i asi ei lähe, mina ei oska Venekeelt.

Seesama.

Kirjandusline ülevaade.

J. E. Sainio: Pohjan Pojat Virossa. Helsinki 1919, kustannusosakeyhtiö Otava. 198 lhk., h. 12 m.

Soomes on viimasel aastal õige palju sõjakirjandust ilmunud, mis näitab, kui sügaval õieti sõjalised instinktid soomlases peituvad.

Käsiteldav raamat on ühe „Põhjapoeegade“ rügemendi ohvitseri kirjutatud. Ta sisaldab palju asjalikka teateid Põhjapoeegade sõjakäigust isikuliste muljete, operatsioonikäikude ja aruannete põhjal, olles seega väärtuslikuks materjaliks tulevasele Eesti vabadussõja ajaloolasele.

Kuid autor pole mitte ainult faktide edasiandja. Ta on tundeerk luuletaja, nagu seda võib sõjamees olla, kelle tunded ja kogu vaimuelu on pingumale tõmmatud, kui rahulikul kodanikul.

Autor näeb kogu sõjakäiku oma meeolude valgustusel, idealiseerib ka neid nähtusi, mille tõttu nii suure rõõmuga vastuvõetud abivägi hariikkude mõistetega inimeste juures oma lugupidamise täielikult kaotas, nii et „Põhjapoeegade“ ärasõidul Tallinnast neid keegi saatmas polnud, mis autorile muidugi mõistatuseks jääb.

V. Ernits.

Üleskutse

vanarahva ilmatarkuse sõnade korjamisele.

Meie vanavara-raamatus puudub üks kõige huvitavamatest lehekülgedest: vanarahva tarkuse sõnad. Nende kogumise peale

on vähe rõhku pandud, kavakindlalt on neid vähe kogutud. Seegi korjandus ei ole veel kaugeltki täielik. Sellepärast on siis suur osa vanarahva tarkuse sõnadest meile täiesti tundmatu. Kahju oleks, kui nad tõesti kaduma läheksid. Nad on meile kahekordselt kallid. Esiteks leiame neist väärtuslisi tõeteri ja teiseks näitavad nad, kuidas meie esivanemad loodusest ja tema nähtustest aru said, kuidas nad loodusenähtusi igapäevase elu seisukohalt hindasid. Selles mõttes ei tohi meil ükskõik olla, kas meie vanarahva tarkuse sõnad kokku kogume ehk laseme nad kaotsi minna. Nende kogumiseks on praegu viimane aeg.

Mida korjata ?

Vanarahva tarkuse sõnade hulk on nii suur ja mitmekesine, et üleskutses on võimatu kõike seda mitmekesisust ära määrata. Sellepärast ainult mõned hädapärasemad ja tarvilikumad juhatused.

Tarkusesõnu tähele pannes näeme, et nad jagunevad oma sisu järele mitmesse osasse.

Siin on kõne ainult niisugustest looduseteaduslistest tarkusesõnadest, mis 1) ilmade seisukorda kuidagi viisi käsitavad, neid ette kuulutavad, 2) tarkusesõnad, mis mõnesuguste tundemärkide järele viljasaaki ette kuulutavad, ja 3) tarkusesõnad inimese töö ja talituse korraldamiseks.

Ilmasid käsitavad vanasõnad, *ilmataarkusesõnad*, on selle järele väga mitmekesised, missuguste tundemärkide järele ilmasid ette kuulutatakse. Niisugusteks ilmade ettekuulutamise tundemärkideks on: 1) tuul, 2) pilved, 3) sademed, 4) valgusenähtused, 5) kõlalised tundemärgid, 6) loomad, 7) linnud, 8) puud, 9) kuu, 10) taeva tähed ja 11) eluta loodus. Nende tundemärkide peal põhjenevaid ilmatarkuse sõnu on suur hulk, arvatavasti paari tuhande ümber. Senini on ainult mõned saja d ilmatarkuse-sõnad kokku kogutud.

Peale ilmatarkuse-sõnade on vanarahval kui põlluharijal rahval veel palju tarkusesõnu põllusaagi etteaimamiseks. Peaasjalikult põhjenevad nad ilmade tähelepaneku peal. Sügise- ja talveilmade järele püüti suveilmasid ja ka põllusaaki ette aimata. Iseäralik tähtsus arvati üksikute tähtpäevade ilmadel olevat.

Elu tähele pannes on vanarahvas tarkusesõnu loonud, juhatuseks igapäevases elus. Nii leiame tarkusesõnu sellest, kunas on katuse tegemiseks õige aeg, kunas vili tuleb maha teha ehk kokku panna, kunas võib voorile minna, kunas hagu raiuda jne. jne. Ka neid tarkusesõnu on vähe kogutud. Sellepärast ei tohi korjajad neidki ära unustada.

Meie kirjakeel on rahvapäraste kõnekäänude ja oskussõnade poolest õige vaene, palju vaesem kui rahvakeel, peaasjalikult selle poolest, et need kõnekäänud ja oskussõnad on kirjanikkudele, kes rahvast kaugel, võõraks jäänud. Praegusel keele murrangu ja uuestisündimise ajajärgul on oskussõnade ja kõnekäänude järele suurem tarvidus kui kunagi enne. Iseäranis tähtsad on just murrakute sõnad, sest oskussõna, mis ühes murrakus puudub, leidub väga tihti teises murrakus. Siin juhime tähelepanekut ainult meteoroloogiliste oskussõnade ja kõnekäänude peale, nii-

suguste sõnade peale, mis kuidagi viisi ilmadega ühenduses on ehk tema seisukorda käsitavad. Ärgu keegi korjaja arvaku, et tema korjandus, tema murraku sõnad ülearused on. Nii mõnigi sõna, mis mõnes murrakus lihtne ja kõigile tuttav näib olevat, on selle eest teisel pool jälle täiesti tundmatu. Ärgu ka seda arvatsagu, et ehk on mõni juba selle üles kirjutanud. Mida rohkem ka ühesisulisi üleskirjutusi kokku tuleb, seda kindlamad võime olla, et nad on tõesti rahva keskelt pärit.

Korjandusel on ainult siis väärtus, kui ta võimalikult punktipealt rahvapärane on. Ärgu keegi korjaja sellest midagi muutku ehk parandagu, mis ta on kuulnud — ka niisugusel juhtumisel mitte, kui tarkuse sõna alaväärtus ehk teised puudused otse käega katsutavad on. Kirjutage nõnda üles, nagu rahva käest kuulete, ilma et teie midagi juure lisaksite ehk lühendaksite. Teiseks on tähtis ka see üles tähendada, kust on korjatud (kihelkond, vald, talu) ja kelle käest, kas noore või vana inimese käest. Korjajad, kirjutage ainult see üles, mis teie tõesti rahvalt kuulete ehk ise teate. Äрге tarvitage selleks teisi allikaid.

Loodame, et see üleskutse ei ole mitte hüüdjaks hääleks kõrbes. Näidakem, et oskame vanarahva tarkuse sõnadest lugu pidada. Korjandused saatke niisugusel teel, et nad kaduma ei lähe, Eesti Kirjanduse Seltsile ehk J. W. Weski nime peale (Lootuse uul. 19) Tartu.

Eesti Kirjanduse Selts.

Mõni sõna selgituseks

J. Tülki Eesti „Postimehe“ asjus.

See oli 1891. aasta septembrikuu lõpul, kui ma, Rõngu kihelkonnas Pühaste koolis kooliõpetaja olles, „Eesti Postimehe“ selleaegselt toimetajalt Jakob Tülkilt kirjaliku kutse sain Tartusse tema lehe toimetajaks tulla. Et sellekordne rahvakoolide inspektor, suur venestaja Luig, minu parajasti mu ametist oli lahti lasknud, sellepärast, et mina Eesti Kirjameeste Seltsi võidupidul olin julenud mõned omad luuletused tema juuresolekul ette lugeda, siis võtsin kutse kohe vastu ja asusin ametisse.

„Eesti Postimees“ ilmus seekord nädalalehena ja tema kontor ning toimetus asus Aleksandri uul. nr. 3, kus ühtlasi ka J. Tülki elukorter oli. Ka mina jäin tema juure elama, elasin õieti tema korteris üksipäini, sest et J. Tülk kui elukutseline maamõõtja peaaegu alati maal maid oli mõõtnud ja ainult harva nagu külaline koju tuli, kust ta mõnepäevase viibimise järele jälle lahkus. Lehe toimetamine oli ainult minu käes, sest ainult harukordadel tõi lehele, mida üleüldse 500 eksemplaari trükiti, mõni inimene kaastööd. Hoolikamatest kaastöölistest nimetan siin ainult neiu Helene Maasenit ja proviisor Jaan Jutti. Kuulutusi ei olnud lehel peaaegu sugugi ja kindlaid tellijaid oli vahest ainult saja ümber.

Härra J. W. Weski, kes Eesti Kirjanduse käesoleva aastakäigu 5. ja 6. nr. (lhk. 110) kadunud J. Tülkist rääkides teiste seas ka mind nendeks nimetab, kes toimetusetööd seekord oma südameasjaks ei olla teinud, mispärast leht kiratsema jäänud, läheb vististi sellest vääroletusest välja, nagu seisaks kõik süü ainult tegeva toimetaja õlal. See ei ole aga nii. Mina võin ütelda, lehe toimetaja täitis oma kohused nii hästi kui suutis, üks paremini, teine pahemini, nii kuidas kellelgi osavust ja andi oli. Aga kuidas võis leht lugejaid võita, kui ta valmistrükituna tihti nädalate kaupa Laakmanni trükikoja keldris väljaostjat pidi ootama, enne kui teda lugejatele saadi kätte saata?!

Teie küsite: mispärast see sündis?

Vastus on lihtne: Härra Tülk viibis, nagu eelpool juba tähendatud, kuude kaupa kodust ära. Lugejaid oli ainult mõni sada, kuulutusi peaaegu ei olnudki, järelikult ei olnud siis ka tegeval toimetajal raha lehte Laakmanni käest valmina välja osta, vaid ta pidi nükkaua ootama, kuni härra Tülk kord jälle linna tuli ja lehe välja lunastas. Arusaadav, et „Eesti Postimees“ sel kombel lugejaid ei võinud võita ja ka kuulutusi ei võinud saada.

Ka härra Tülk sai sellest väga hästi aru. Mispärast ta lehte ometi veel välja andis, oli lootus sõja peale — nii imelik kui see ka kuulda on. Iga kord, kui ta maalt koju tuli, võttis ta kõik Saksa lehed oma kätte ja luges need läbi. Õhtul, kui kõik lehed loetud, ilmus ta minu juure, ja igal niisugusel korral oli ta esimene sõna:

„Jah, armas Grünfeldt, sõda, sõda, sõda! Riigid on üksteisega tülis, nüüd sõda enam tulemata ei jää! Ja siis hakkab meie leht ka jälle minema.“

Kust härra Tülk niisugused lootused ammutas ja mispärast just tema leht sõja puhul loetavaks pidi saama, sellest ei saanud mina iial aru, aga et see lootus teda täiesti valdas, on tõsiasi, mida vististi ka teised selleaegsed toimetajad, enne ja pärast mind, võivad tõendada.

Härra Tülk isiklikult oli hea mees ja au tema mälestusele, aga selle juures võib ka ütelda, et ta ajalehemees mitte ei olnud, kuna ta oma lehele ise ka ainult õige harva midagi kirjutas.

Nii siis võin kokku võttes tähendada, et „Eesti Postimehe“ asi mitte nii väga tegevast toimetajast ei olenenud, kui just lehe korratust ilmumisest ja rahapuudusest.

P. Grünfeldt.

Toimetusele saadetud kirjandus.

Leipziger Antiquarischer Büchermarkt. Neuerwerbungen aus verschiedenen Wissensgebieten. Alfred Lorentz, Leipzig. Katalog № 243, Sommer 1918. 80 Seiten.

Lehrbuch der estnischen Sprache zum Selbstunterricht von
Heinrich Niggol. Dorpat, Nordischer Verlag 1918. 192 Seiten.

Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Kokku sead-
nud August Nigol, gümnaasiumi kooliõpetaja ja sõjaväe õpe-
taja Soomemaal. Teine katse sõnumid kõikide Eesti asunduste
üle tuua ja esimene katse üleüldist korraldust luua asunduste
jaoks. Piltidega. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppi-
mise Toimekonna toimetused nr. 1. Eesti kirjastuse-ühisuse „Pos-
timehe“ trükk — Tartus, 1918. 96 lhk. Hind 3.50 kop.

K Mäekala. Tegelikud tööd mesilas. Karl Mäekala ja
Johan Semm'i kirjastus Võrus. E. K. Ü. „Tähe“ trükk Võrus.
272 lhk. Hind 3 Ülem-Ida rbl.

Merineitsit. Muinaslooline poem XX. laulus Kirjutanud V. Ri-
dala. Osauhisus Noor-Eesti kirjastus — Tartu, 1918. XIII+82
lhk. Hind 2 idarubla.

Jahresbericht der Felliner Literarischen Gesell-
schaft für die Jahre 1912—1917 Fellin 1918, Druck von E. Ring
in Fellin. XX+422 Seiten.

Martin Lutheri elu ja õpetus. 400 aasta usupuhanuse-püha
mälestuseks peetud kõne eestlastele Soomes. Kokku seadnud Au-
gust Nigol, gümnaasiumi kooliõpetaja ja sõjaväe õpetaja Soomes.
Tartus 1918, Eesti Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe“ trükk. 32 lehek.
Hind 1.50 kop.

Vorteilhaftes Angebot № 13. Vorrätige Bücher der Buchhand-
lung Alfred Lorentz, Leipzig. 24 Seiten.

Kooliõpetaja Kalender-käsiraamat õpeaastaks 1918—1919.
I. aastakäik. Toimetanud J. Tork. Tartus 1918, „Odamehe“ kir-
jastus. 252 lehek., peale selle kuulutused ja lehed tähenduste
jaoks. Hind ?

Bernhard Kellermanni Ingeborg. Romaan. Saksa keelest
tõlkinud Arthur Adson. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1918. 228
lhk. Hind 7 marka 50 penni.

Maurice Maeterlinck: Sinilind. Muinaslooline näidend kuues
vaatuses, kahesteistkümmes pildis. Tõlkinud Marie Under. „Oda-
mehe“ kirjastus Tartus 1918. 214 lhk. Hind 7 marka 50 penni.

Siuru II. Odamehe“ kirjastus Tartus 1918. 118 lhk. Hind 8 marka.

Richard Roht: Hing ja veri. Novellid. „Odamehe“ kirjas-
tus 1918. 120 lhk. Hind 5 marka 60 penni.

Valge kinnas. Mein-Riidi romaan. Tõlkinud Julius Johanson.
„Odamehe“ rahvaraamat nr. 1. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1918.
110 lhk. Hind 4 marka.

Eesti Kirjanduse Seltsi kuukiri

„Eesti Kirjandus“

jätkab 1919. a. oma ilmumist senisel kujul, J. W. Weski tegeval toimetusel.

Tellimisehind: 12 marka aastas.

„Eesti Kirjanduse“ seniseid aastakäikusi, peale I (1906), III (1908), XI (1916) ja XII (1917), on toimetusel veel tagavaral. Nende hinnad:

II aastakäik (1907) 2 marka.

IV-X „ (1909—1915) à 5 marka.

Oma kirjastuseladust soovitame järgmisi raamatuid:

Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus. 2. jagu. Hind 4 mrk.
Fr. R. Kreutzwald, Paar sammukest rändamise teed.
Hind 3 m. 60 p.

Joh. Kunder, **Eesti vanemad laulikud.** Hind 1 m. 65 p.
Mitte väes, vaid tões. Valitud kogu L. Tolstoi juttusi,
tõlkinud K. Leetberg. Hind 3 mrk.

V. Ridala, **Anna Haava 50-aastase sünnipäeva puhul.**
Hind 90 p.

Dr. Mihkel Weske 25. surmapäeva mälestuseks. Hind 90 p.

Joh. Aavik, -line ja -lik lõpulised omadussõnad. H. 80 p.

J. Jõgever, **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 6 m.

J. Jõgever, **Käänamise ja pööramise tabelid Eesti kirjakeeles.** Hind 1 mrk.

Kodumaa taimed I. Hind 5 marka.

Keemia sõnastik. Hind 60 p.

Tellimiseaadress: Tartu, Eesti Kirjanduse Selts. Seltsamal aadressil tuleb ka seltsi liikmemaksu õiendada. Liikmemaksu suurus 1918 ja 1919. a. à 5 mrk., eluaegne (ühikordne) liikmemaks 75 mrk.

Eesti Kirjanduse Selts.

Vastutav toimetaja ja väljaandja **J. W. Weski.**

„Postimehe“ trükk, Tartus.